

RELACIONS FEUDALS I DISTRIBUCIÓ DE LA TERRA AL BAIX GAIÀ: SALOMÓ L'ANY 1704

La font d'aquest treball és el *Capbreu del lloch de Salomó*⁽¹⁾ escripturat per Andreu Ferrer, notari de Valls, a principis de març de 1704, per precepte dels co-senyors: Miquel de Copons i de Tamarit d'una banda, i el priorat de Santa Maria de Banyeres, de l'altra, els dos, senyors per comú i indivís del lloc i terme de Salomó, segons el propi preàmbul del Capbreu. La crida general a la capbrevació es va fer de viva veu a la plaça major per Joan Saldoni, nunci jurat del batlle de Valls, el 4 de març. El frau, ocultació o confessió deliberadament deformada, es castigarà amb 50 lliures de Barcelona, i les declaracions han d'anar acompanyades dels documents provatoris i títols de propietat. Era constituït jutge de la capbrevació Felip Ferrer i Bellver, de Valls.

El capbreu és l'acta notarial que legitima la renovació dels drets dels senyors feudals sobre llurs senyories, i alhora un registre dels canvis produïts en la tinença de la terra des del capbreu anterior. Sense aquest protocol, els barons perdrien llurs drets feudals sobre els districtes que senyorejaven, convertint automàticament en alodials les terres emfitèutiques. D'aquí la regularitat de les capbrevacions (entre 30 i 35 anys d'interval), i l'amenaça davant d'eventuals confessions fraudulent.

1. ARXIU HISTÒRIC COMARCAL DE VALLS: Notaris de Valls (Andreu Ferrer), registre 713. Existeix un altre original a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona): Monacals-Hisenda, registre 830. Sobre aquest i altres capbreus de Salomó, vegeu F. ANDRÉS ROBRES i R. BENÍTEZ-SÁNCHEZ-BLANCO: "Distribución social y formas de transmisión de la propiedad desde los libros "cabreos" catalanes. Aproximación metodológica. (El ejemplo del Tarragonès: Salomó, 1594-1762)", in *Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Actes*. Barcelona 1984, vol. I, pp. 233-244.

Els camps d'informació d'un capbreu són extraordinàriament rics i diversos en quantitat i qualitat, i molt relacionats els uns amb els altres. Qualsevol estudi sectorial corre el risc de negligir aspectes que haurien de formar part d'un tractament integral de les dades i d'una recerca sobre altres fonts. Tot i això, l'objectiu d'aquest treball, d'un abast molt modest, es limita a posar de relleu el profund desequilibri entre el nombre de posseïdors i la superfície de les explotacions en el terme de Salomó poc menys de 300 anys enrera, i a constatar la relació entre aquesta situació i les relacions feudals a través del nexa representat per l'emfiteusi i, especialment, un dels preceptes que contenia: el lluíisme.

* * *

L'emfiteusi establia els drets i els deures dels contractants sobre els béns immobles, això és, regulava i definia les característiques de la renda feudal, i també les condicions de les relacions entre les parts, de les que destaquen la fadiga i el lluíisme, vinculades amb eventuais alienacions. La fadiga era el dret de prelatió que permetia al senyor de recuperar l'immoble objecte de traspàs pel mateix preu estipulat, i acostumava a fixar-se un termini de 30 dies. El senyor podria, a partir d'aquí, actualitzar el contracte amb el nou emfiteuta. Si no feia ús d'aquest dret percebria un percentatge del valor de la venda en concepte de lluíisme. L'emfiteusi, en definitiva, era un dels instruments de sustentació de les relacions de producció feudals, i per aquest motiu, degudament escripturada.

LA SENYORIA FEUDAL

Joan Figueres, batlle de Salomó, i Pere Joan Martí i Joan Batlle, jurats, en representació de la universitat, es declaren vassalls i homes propis, sòlids i afocats, i sotmesos a la jurisdicció civil de llurs senyors, que els permetia, entre altres atribucions, encadenar i empresonar els sospectes, així com la percepció de fiances prèvies als judicis (estacaments).

És important de remarcar els termes de vassalls, terratinent (sinònim de posseïdor), parcer i emfiteuta –no pas de propietari– emprats en el preàmbul del document, per designar amb absoluta precisió, la condició jurídica i contractual de la població rural en el règim feudal⁽²⁾; pagesos, en definitiva, en la seva totalitat, amb l'excepció de Joan de Nin i Vidal, qualificat indistintament de donzell i de cavaller⁽³⁾. Com a vassalls propis i

2. Defugim, per tant, d'utilitzar el terme de propietat i els seus derivats, per no aplicar al règim feudal el concepte de "plena propietat" propi del capitalisme.

3. Carles II d'Àustria concedí el títol de cavaller a Joan de Nin, el mateix referenciat en el capbreu, o bé el seu antecessor, el 10 de març de 1679. Desconeixem l'arxiu que serveix el document de concessió, però es disposa d'una fotocòpia a l'Arxiu Municipal de Salomó.

sòlids no podien sotmetre's a altres senyors i eren obligats a prestar acte d'homenatge i fidelitat. El terme afocat designava la vinculació entre l'emfiteuta que espectava el capbreu i la terra confessada. J. Comes⁽⁴⁾ assenyalava que el pagès de la Catalunya Nova, sobre el qual no pesava l'obligació de la remença, era forçat, en contrapartida, al lluïisme que, com s'ha dit, donava dret al senyor, de percebre una part del valor d'una transacció de la terra emfitèutica.

El lluïisme, molt oneros en la major part de casos, es convertia en l'instrument que substituïa la remença en practicar-se a cada renúncia del domini útil de la terra, i constituïa un dels pilars de l'emfiteusi. A Salomó gravava la tercera part del preu de la venda.

Sobre la producció, s'havien de satisfer el delme i la tasca de les següents collites, amb proporcions variables: les dues quinzenes parts dels cereals; l'onzena part del bestiar i de la llana; la desena part de les olives, i no s'especifica la porció de la verema. Els senyors haurien de percebre un porcell de cada porcellada –alternant mascle i femella–, i un pollastre bo per cada casa a satisfer el dia de Sant Joan de juny. L'aviram tenia equivalències monetàries en el cas de no estar en disposició de ser lliurat en el termini fixat: les gallines i els capons valien 4 sous i 6 diners la unitat, mentre que un pollastre valia només un sou. Els elaboradors de formatges havien de satisfer 6 unitats cadascú la primera setmana després de la Pentecosta.

Convé insistir particularment en una de les excepcions incloses en la *tasca* i el *delme* dels cereals respecte de les noves *axermades*, és a dir, de les terres tretes de l'erm o roturacions, per les quals, els drets feudals es reduïen a la meitat: una vint-i-cinquena part de la producció el primer any, però una proporció normal a partir del segon. Tanmateix, es tracta d'un estímul, d'una incitació a incrementar la producció amb l'extensió de conreus, i una evidència de que els senyors no es limitaven a percebre rendes passivament, sinó a orientar els processos de treball a través de la demanda de renda⁽⁵⁾. Així, l'extensió de conreus és menys la conseqüència d'una voluntat natural dels pagesos a produir més, i per tant a treballar

4. J. COMES: "El desplegament feudal a la Catalunya Nova (àrea del Gaià)", in: *XXXV Assemblée Intercomarcal d'Estudios de Catalunya*. Valls-Vila-rodona, 1989. Actes, vol. I, pp. 309-320. Vid. p. 313: "... a través d'aquesta càrrega que representa el lluïisme s'hi disfressa la redempció que ha de pagar el pagès afocat per alienar el predi..."

5. Vegeu al respecte M. BARCELÓ: "La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural", in M. BARCELÓ i altres: *Arqueología medieval. En las afueras del "medievalismo"*. Barcelona (ed. Crítica), 1988, pp. 195-274.

més, que l'acció senyorial, ja a través de la renda, ja d'incentius, com en aquest cas⁶.

La resta de drets feudals són de diversa natura. Tots els pagesos són obligats a fer un tragí l'any, amb llurs animals, dels grans recaptats pels senyors en concepte de delme i tasca. No podrà ser superior a una jornada de camí –d'anada i tornada–, i rebrà, cada un, mig cortà de civada per la montura, i un sou de jornal. En definitiva, el valor d'un pollastre per tot un dia de treball. Pel forn comú de coure pa es pagaven set sous l'any en concepte de cens. Quant als immobles confessats, només alguns –molt pocs– estaven gravats amb cens, generalment molt petits, gairebé testimonials (algun cap d'aviram, alguns diners, etc.).

Altrament, pertanyia a Miquel de Copons i de Tamarit la facultat de designar i destituir el batlle del lloc. S'ha de destacar, finalment, que el lluíisme estava fixat en la tercera part.

LA DISTRIBUCIÓ DE LA TERRA I ELS PAGESOS

La definició dels drets feudals i de la renda que d'aquests se'n derivava no mostra, en cap moment, la situació real de la pagesia. La distribució de la terra segons les confessions dels emfiteutes del capbreu es reflecteix en el quadre adjunt, les dades del qual són prou eloqüents.

Distribució de la terra a Salomó: any 1704				
Extensió*	Posseïdors	%	Super. Total	%
Sense terra	9	17'30	–	–
0 - 4	14	26'92	30'5	1'58
5 - 9	6	11'54	42'5	2'18
10 - 19	9	17'30	113	5'85
20 - 49	6	11'54	193	10

6. Hores d'ara, és ben coneguda la iniciativa senyorial de les roturacions, tot i que la qüestió continua generant fortes controvèrsies. Per altra banda, el treball pagès es regeix per l'acumulació de coneixements i per l'experiència secular, no pas per l'espontaneïtat i la improvisació. La millora i la diversificació de la dieta no havien de ser necessàriament la conseqüència d'un increment del treball, i menys de roturacions per estendre la superfície de cereals. La "Barraca del Cucó", al terme de Montferri, pot ser un bon exemple de la pervivència d'un topònim lligat a l'activitat de capturar aus i ocells (els vells que recorden aquesta pràctica parlen de perdius, tords, merles, estornells, etc.) amb la tècnica del filat quan s'apropaven a beure. Activitats d'aquesta mena, encara gens o força mal conegudes, expliquen més el tarannà de la vida del camp que no pas l'obsessió pel treball.

Distribució de la terra a Salomó: any 1704				
Extensió*	Posseïdors	%	Super. Total	%
50 - 99	2	3'84	103'5	5'36
100 - 199	4	7'69	499	25'87
200 - 299	1	1'92	259'5	13'45
Més de 300	1	1'92	688	35'66
Totals	52	99'97	1.929	99'95
<i>Extensió mitjana: 38 jornals (1'97% del total capbrevat)</i>				

*1 jornal: 3.330 metres quadrats

Tot i que les xifres ja ho indiquen amb prou evidència, no estarà de més incidir en la relació inversament proporcional entre el nombre de posseïdors i l'extensió de les explotacions. Només 9 emfiteutes (menys del 18%) tenen possessions superiors a la superfície de la mitjana, i en conseqüència, 43 són inferiors. Sis emfiteutes (11'5%), posseeixen el 74% de la terra amb explotacions a partir dels 100 jornals de terra. Les dades, però, són encara més desorbitades en arribar als grans emfiteutes: dos posseïdors (3'84%), detenten el 49'11% de tota la superfície capbrevada; un sol emfiteuta –Joan de Nin i Vidal, l'únic que consta com a cavaller o donzell–, confesa 688 jornals (35'66%) de tota la superfície del terme. A l'altre extrem, 9 persones (el 17%) que confessen per una casa, no consten com a posseïdors de terra, almenys, dins el terme de Salomó.

És convenient de fer aquest matís, ja que no era infreqüent –ni ho és hores d'ara–, que pagesos de Salomó tinguessin terra als termes de les veïnes localitats de Vespella, Bonastre i Montferri, o també entre les antigues “quadres” de la Solana i la Polla-rossa, sota la jurisdicció civil i criminal del monestir de Santes Creus, actualment integrades en el terme municipal de Salomó. Una sola carta documental sobre un capbreu contemporani de Montferri⁷⁾, senyorejat per Salvador de Tamarit i de Vilanova, mostra una presència d'emfiteutes de Salomó que encara reforça l'adduït desequilibri existent: dos grans posseïdors, Joan de Nin i Joan Figueres, el batlle, hi tenien 100 i 25 jornals respectivament. Només un sol petit emfiteuta, Francesc Cases, amb dos jornals i mig al terme de Sa-

7. ARXIU HISTÒRIC COMARCAL DE VALLS: “Capbreu de Salvador de Tamarit (...) senyor i baró de Montferri (...)”. Any 1700. Notaris de Valls: Andreu Ferrer, registre 711.

lomó, disposava de 20 jornals a Montferri, però entre els dos llocs suma escassament les dues terceres parts d'una explotació mitjana.

De fet, l'extensió de les explotacions s'haurà de confrontar amb la qualitat de la terra i amb els conreus destinats a cada parcel·la, atès que es capbreven horts, terres camps, garrigues, erms, oliveres, àrees bosquines, etc., de desigual productivitat i valor. El bosc hauria d'incloure els aprofitaments alternatius, com la fusta, i sobretot, la pastura, que obligaria a ponderar el paper de la ramaderia en l'activitat agrària del terme. L'absència d'horta, a excepció dels petits horts destinats a produir pel consum familiar, uniformitza força les formes d'aprofitament de l'espai agrari i els conreus del terme de Salomó, que a principis del segle XVIII era destinat al conreu de cereals de forma predominant, si la identificació amb la terra campà expressada en el capbreu és certa.

* * *

Les dades aportades pel capbreu són, penso, significatives i poc desencaminades de l'aspecte general, per la qual cosa poden ser perfectament utilitzades per il·lustrar el profund grau de penúria de la població camperola a principis del XVIII.

Ara bé, l'existència de pagesos amb poca terra, o fins i tot sense, tot i reflectir una realitat aberrant (mai no s'entendria, per posar un cas, un capitalista sense empreses), és un fenomen menys estrany que no pas el fet que un pagès pugui donar l'abast per conrear tot sol algunes de les superfícies que es confessen en el capbreu. És del tot impossible, en alguns casos, atès el nivell de la tècnica d'aquell moment. I és encara més impossible que un cavaller dirigís l'arada, agafés l'aixada o brandés la falç per conrear els gairebé 800 jornals de terra entre Salomó i Montferri, a més de monopolitzar els trulls d'oli i algun molí.

En el treball real de la terra, gran part dels pagesos que hi intervenen ho fan en condició de jornalers o bracers, i també com a subemfiteut⁸ i parcers amb la condició de lliurar una porció de la collita sempre

8. L'existència de subestabliments que suposen un graonament en l'extracció de la renda produïda pel colon de darrer nivell emfiteutic per part de nivells intermedis entre aquest i el senyor eminent, ha estat detectada i ben estudiada des de la baixa edat mitjana. Al respecte, A. M. RODRÍGUEZ: "Colons empobrint-se. Les relacions feudals en el territori de Pollença (Mallorca) sota el Temple (1298-1304)", in *L'Avenç*, 62, 1983, pp. 17-22, i "Conquesta i feudalització: el cas de Pollença, Mallorca (1298-1304)", in *Estudi General* (Girona), 5-6, 1985-86, pp. 371-387; també J. PORTELLA: "La colonització feudal de Mallorca: els primers establiments de l'alqueria Deià (1232-1245)", in: *Estudi General* (Girona), 5-6, 1985-86, pp. 331-343. Sobre les relacions de producció de l'època moderna a Catalunya vegeu E. SERRA: *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*, Barcelona 1988, i N. SALES: "Senyors i pagesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII", in *L'Avenç*, 115, 1988, pp. 52-56. Per una visió en el conjunt dels Països Catalans val veure: *Terra, treball i propietat*, (ed. Crítica), Barcelona, 1986.

superior, naturalment, al nivell de la renda exigida pel senyor feudal. Correspon al colon, en definitiva, produir per garantir la transferència de renda al senyor feudal i de les pensions pel lloguer o aparceria del o dels emfiteutes intermediaris.

És en aquest punt, més que no pas en la lectura del capbreu, on es detecta la condició real de la pagesia i la situació de precarietat, i a voltes de misèria, que l'envoltava. Una situació que tendia encara a intensificar el seu empobriment, en especial quan no es podien pagar els deutes, quan s'havia de dotar els cabalers (fills no hereus); quan s'havia de distribuir el numerari de la legítima, o, senzillament, per pagar la pensió estipulada per l'explotació del predi. Una de les alternatives per pal·liar l'endeutament que aquestes i altres circumstàncies suposava, era la venda d'immobles, especialment de terres. Les 69 vendes produïdes entre 1665 i 1704 representen el 30'5% del total de transmissions immobiliàries a Salomó, amb un increment molt significatiu respecte del període anterior (1594-1665, amb el 19'75%). El percentatge disminueix només en quatre punts en el període comprès entre 1705 i 1762⁹.

La proporció és molt significativa i genera dos fenòmens que convergeixen en aquest punt: d'una banda, la tendència creixent a acumular, concentrar i incrementar cada cop més la superfície de les explotacions dels pocs grans emfiteutes¹⁰ en detriment dels altres posseïdors, i de l'altra, en el fet de convertir el lluíisme en un dels principals drets feudals generadors d'ingressos, i específicament, el primer en numerari. La tercera part del valor de la venda en el lluíisme és tot el contrari d'una proporció testimonial.

És així com les vendes d'immobles es converteixen, a través de l'emfiteusi, en el punt d'intersecció de dos fenòmens aparentment sense relació però en realitat complementaris: les relacions feudals i la distribució de la terra entre els emfiteutes. Els senyors no tenen necessitat d'adquirir immobles per incrementar o mantenir llurs rendes. En certs moments en tenen prou en ser partíceps del mercat de terres que genera la pròpia precarietat dels pagesos. El capbreu, per tant, serà l'instrument que permetrà al senyor feudal posar al dia i renovar els seus drets, així com controlar i comprovar les alienacions d'immobles, sobre les quals hi pesava el lluíisme.

9. Aquestes dades provenen de F. ANDRÉS i R. BENÍTEZ, op. cit., p. 243. No s'especifica el caràcter de la venda: venda de domini, a carta de gràcia, amb dret de lluir i quitar, etc. Hem de limitar-nos, doncs, a la xifra global, altrament, prou reveladora.

10. Aquesta capa de pagesos benestants, molts d'ells fins i tot absentistes constituirà un dels sectors més conservadors i fermes defensors del règim feudal, probablement, futurs carlins.

Caldria preguntar-se, encara, que hi ha més enllà de l'emfiteusi. Caldria interrogar-se quants pagesos amb poca terra i fins i tot sense hi havien, en quines condicions estaven, quins vincles tenien amb altres pagesos i no pagesos emfiteutes, etc. Només les respostes precises a aquestes qüestions ens podrien aproximar al coneixement de les vertaderes relacions socials i de producció en el camp català d'aquest període, i copçar la condició real de la immensa majoria de la població pagesa, força més precària que el que poden suggerir la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486) i l'emfiteusi. És evident, però, que ni l'una ni l'altra aporten la "felicitat" de la pagesia catalana, com més d'una vegada s'ha gosat afirmar.

Antoni Virgili